ויקרא ב

א. כתב הרמב"ם[1]: „המפריש חטאתו על החלב שאכל לא יביאנה על השבת שחלל או על הדם שאכל שנאמר[2] והביא קרבנו שעירת עזים וגו' על חטאתו אשר חטא עד שיהי' קרבנו לשם חטאו, לא שיקריבנה מחטא על חטא[3]. ואם הקריב פסלהי'. יתר על זה אמרו[5] הפריש חטאתו על חלב שאכל אמש לא יביאנה על חלב שאכל היום ואם הביא כפר[6]". היינו, ש־הדין דחטאת שהפרישה על חלב שאכל אמש לא יביאנה על חלב שאכל היום, הוא רק איסור לכתחילה (מדרבנן[7]), אבל בדיעבד אם הביא כפר.

אבל יש גורסין ברמב"ם[8] „ואם הביא לא כפר" — שאין חילוק אם הופרשה החטאת על חטא אחר (כמו חלב על דם) או על חטא זה עצמו (של אתמול) דבכל אופן ה"ז הקרבה „מחטא על חטא", וגם אם הביא חטאת שהפרישה על חלב שאכל אמש על חלב שאכל היום — „לא כפר" (גם בדיעבד).

והנה בפשטות פלוגתא זו (בין שתי הנוסחאות) תלוי' בפירוש הכתוב „והביא קרבנו גו' על חטאתו אשר חטא" — דל־הגירסא „ואם הביא כפר", „שפיר קרינן בי' קרבנו על חטאתו כיון שהוא על אותו מין"[9], משא"כ להגירסא „ואם הביא לא כפר", הפירוש ב„על חטאתו" היינו שצ"ל „לשם חטאתו ממש"[10], חטא זה ממש שעבר עליו.

אבל נוסף לזה שזה גופא (הפלוגתא בפירוש הכתוב) דורש הסברה — קשה לפרש דלהרמב"ם „שפיר קרינן בי' קר־בנו על חטאתו כיון שהוא על אותו מין", שהרי הרמב"ם[11] פסק כר' יוחנן[12] שלמד מכתוב זה דכשאכל שני זיתי חלב ב־העלם אחד, אם נודע לו על הראשון וחזר ונודע לו על השני מביא שנים, כי „חטאתו אשר חטא" משמעו — „על כל חטאת וחטאת יביא"[13], הרי שהלשון „חטאתו אשר חטא" אין פירושו מין ה־חטא אשר חטא, אלא חטאו ממש, חטא פרטי זה שעבר עליו[14].

ולכן נ"ל שחילוק זה (בין הגירסאות) תלוי בעצם גדר כפרת החטאת, כדלקמן.

---

1) הל' שגגות פ"ג ה"ג.

2) פרשתנו ד, כח.

3) משנה כריתות (כז, ב) ובגמ' שם.

4) כדעת ר' אחא ברי' דרבא — זבחים ט, ב.

5) משנה כריתות שם.

6) כך גריס הר"י קורקוס, הובא בכס"מ שם. וכ"ה בקרית ספר להמבי"ט שם. וראה לח"מ. תוי"ט כריתות שם (פ"ע מ"ז). ועוד.

7) לח"מ שם. וראה קרית ספר שם.

8) כך הי' הגירסא לפני התוי"ט. ועוד. וכ"ה דעת התוס' ב"ק סו, ב (ד"ה דגזל קרבן). מאירי ור' עזריאל (הובא בשטמ"ק) — נזיר כח, א.

9) כס"מ שם. וראה קרית ספר שם.

10) לח"מ שם.

11) הל' שגגות פ"ו ה"ט.

12) שבת עא, ב. — וראה נ"כ הרמב"ם שם (ה"ט וה"א). ואכ"מ.

13) רש"י שם ד"ה על חטאתו.

14) וגם לר"ל שפליג שם על ר"י, הרי ס"ל „ההוא [„חטאתו אשר חטא"] לאחר כפרה", דאם נודע לו על השני לאחרי שנתכפר לו על הראשון מביא שני, ונמצא שגם לשיטתו בא כתוב זה לשלול גם חטא ממין זה (שנודע לו אודותו אחר כפרת הראשון).

ב. והוא בהקדם ביאור טעם החילוק בין עולה (הבאה על מ"ע[15]) לחטאת (הבאה על מל"ת), דגם אם עבר על כמה מ"ע מתכפר בעולה אחת[16], משא"כ חטאת „על כל חטא וחטא בעי לאי־תויי"[17] (ובזה גופא — „על כל פעם ו־פעם"[18]).

ברש"י[19] כ' הטעם שעולה מכפרת על כמה מ"ע, „שהרי לא חייב הכתוב ל־הביאו שתחייב[20] על כל עשה ועשה אלא דורון בעלמא" — כדאיתא בגמ'[21] „חטאת למה באה . . לפני עולה", כי היא (ה־חטאת) כמו „פרקליט שנכנס" („כאדם שסרח במלך וריצהו ע"י פרקליטין"[22]), ועולה היא כמו הדורון, שלאחרי ש־„ריצה פרקליט נכנס דורון אחריו"[21] (כ„שבא להקביל פניו מביא דורון בידיו"[22]).

אבל לכאורה דורש הסברה — כיון ששלימות הכפרה („שיתרצה לו לראות פני המלך"[23]) לא באה אלא ע"י דורון זה, מדוע אין צורך בהבאת דורון ב־המשך לכל כפרה וכפרה?

ואין לומר שזהו מפני שהאדם כבר עשה תשובה ונתכפר לו עונו לגמרי[24] (כמחז"ל[25] עבר על מ"ע ושב אינו זז משם עד שמוחלין לו) — שהרי גם חטאת לא מכפרת אלא על השבין[26], וכפסק הרמב"ם[27] ד„בעלי חטאות . . אין מתכפר להן בקרבנם עד שיעשו תשובה ויתודו וידוי דברים", וכמודגש גם במשל הנ"ל שחטאת היא כמו „פרקליט שנכנס", שזה יתכן רק לאחרי שהאדם מתחרט על מעשיו, אלא שכדי לרצות את המלך שימחול לו צריך לפרקליט. ומ"מ אמרי־נן, דאף שהאדם כבר עשה תשובה נכונה על כל חטא וחטא בפני עצמו, מ"מ צריך „פרקליט" בפני עצמו על כל חטא וחטא; ומדוע לענין „דורון" מספיק שיביא רק אחד על כמה מ"ע?

ויש לומר הביאור בזה:

בהגדרת „מצות התשובה מן התורה"

---

15) תו"כ (ורש"י) פרשתנו א, ד.

16) זבחים ה, ב. ו, א ואילך. ז, ב.

17) שם ו, א.

18) ל' אדה"ז — תניא אגה"ת רפ"ג. וראה לקמן סעיף ד.

19) זבחים ו, א ד"ה כיון.

20) בשטמ"ק שם „שתחייבנו". וראה גם גירסת הב"ח שם.

21) זבחים ז, ב.

22) רש"י שם ד"ה עולה. וראה גם אגה"ת פ"ב.

23) ל' אדה"ז באגה"ת שם. ושם, ד„לשון מכפרת וכן מ"ש בתורה (פרשתנו שם) ונרצה לו לכפר עליו אין זו כפרת נפשו אלא לכפר לפני ה' להיות נחת רוח לקונו". וראה גירסת השטמ"ק בפרש"י שבהערה 19: דורון בעלמא הוא וכתיב ונרצה לו מלמד שנתרצה מכל להקב"ה (אבל בב"ח שם גירסא אחרת בפרש"י). וראה הערה הבאה.

אבל בראב"ע, רמב"ן ועוד פרשתנו (א, ד) ד„ונרצה לו" פירושו כפרת העונש. וברמב"ן שם, שהיא כפרה חמורה יותר מכפרת החטאת, כי העולה „יכפר על המזידים שאינם רצויים לפניו", משא"כ חטאת באה על השוגג, ד„אע"פ שחטא, רצוי השם הוא". ואכ"מ.

24) כפרש"י זבחים ז, ב (ד"ה עולה): אינה באה לכפר על עשה כפרה ממש אלא אחר שכפרה התשובה על העשה היא באה כו'. וכ"כ באגה"ת שם. ועייג"כ שו"ע אדה"ז או"ח (מהד"ק) ס"א ס"ב. אבל ראה סוף הערה הקודמת.

25) זבחים שם. ושו"נ. רמב"ם הל' תשובה פ"א ה"ד.

26) שבועות יג, א וברש"י שם ד"ה חטאות [אבל בכריתות ז, א שהכוונה ב„שבין" כאן היינו דאמר יכפר עלי חטאתי. וכ"ה ברמב"ם הל' שגגות פ"ג ה"י „השבים המאמינים בכפרתן". אלא שגם להרמב"ם אין החטאת מכפרת בלי תשובה, כבפנים].

27) הל' תשובה פ"א ה"א.

— שהיא „עזיבת החטא בלבד"[28] — כ' אדה"ז[28] „דהיינו שיגמור בלבו בלב שלם לבל ישוב עוד לכסלה למרוד במלכותו ית' ולא יעבור עוד מצות המלך ח"ו הן במ"ע הן במל"ת". כלומר: גמירת הלב דתשובה צ"ל לא רק שלא יעשה עוד הפעם חטא זה שעבר עליו (כפשטות ל' הרמב"ם[29] „שיעזוב החוטא חטאו כו' ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד"), אלא שלא יעבור על שום מצוה („הן במ"ע הן במל"ת")[30], וגם „שיגמור בלב שלם לבל ישוב . . למרוד במלכותו ית'" (ומפשטות ל' אדה"ז משמע שזה מעכב במצות התשובה שמן התורה).

ובטעם הדבר יש לומר:

בעשיית חטא (אפילו חטא אחד) — שני ענינים: א) הרע שבמעשה פרטי זה. ב) כיון שכל מצוה ומצוה ה"ה „מצות המלך", לכן, ע"י עשיית עבירה, איזו שתהי', הרי האדם בגדר מורד במלכותו ית'. וכדי לתקן מרידה זו צריך לקבל עליו מחדש עול מלכות שמים[31] (שלא למרוד במלכותו ית') ועול מצות[31] („לא יעבור עוד מצות המלך ח"ו הן במ"ע הן במל"ת").

ובזה יובן הטעם שעולה מכפרת על כמה מ"ע מפני שהיא „דורון":

פעולת „דורון" אינה מחילת עון (ובי־טול העונש)[24], אלא שיוכל „לראות פני המלך". וענין זה שייך לקבלת עול מלכותו ית'. דמחילת עון (הפוטרת אותו מעונש) שייכת לעזיבת חטא; אבל ראיית פני המלך תלוי' בזה שהמלך יסכים ל־ראותו, כי יתרצה לקבל אותו לעבד וכו', וזה תלוי בקבלת עול מלכותו ית', שזה מתבטא ע"י הקרבת העולה.

ולכן מהני עולה אחת על כמה מ"ע — כי הריצוי של קרבן עולה הוא בשייכות לקבלת עול מלכות ועול מצות של האדם, מה שמקבל על עצמו „לבל ישוב . . למרוד במלכותו ית' ולא יעבור עוד מצות המלך ח"ו הן במ"ע הן במל"ת", ו־כיון שקבלה זו כוללת כל המצות כולן כאחת[32] — הרי גם הריצוי על קבלה זו אינו שייך וקשור עם פרטיות של חטא, או לכל חטא בפ"ע.

משא"כ הכפרה (דחטאת) ה"ה כפרת העון, (בפשטות) שייכת לחטא המסוים שעבר עליו, ולכן צריך חטאת בפ"ע על כל חטא וחטא.

ג. אמנם, גם הכפרה והמחילה על חטא יש בה שני ענינים:

א) עזיבת מעשה חטא זה, דהיינו „ש־יעזוב החוטא חטאו . . ויגמור בלבו ש־לא יעשהו עוד" — דכאשר הקב"ה רואה שהאדם מקבל עליו באמת „שלא יעשהו עוד" (ובפרט באופן ש„יעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעו־לם"[33]) מכפר עונו ומוחל לו העונש.

ב) חרטה על העבר (ווידוי דברים) שע"ז פועל עקירת (ביטול) הרע[34] ש־

28) אגה"ת פ"א (צא, ריש ע"א).

29) הל' תשובה פ"ב ה"ב.

30) וראה רמב"ם שם ה"ד „ומשנה מעשיו כולן לטובה". אבל ראה לקו"ש חל"ד ע' 62 הערה 40.

31) ראה משנה ברכות רפ"ב (יג, א). מכילתא יתרו כ, ג.

32) וכפשטות הענין, דאף אם עבר על כמה חטאים, מספיקה קבלת עול מלכות פעם א' (באמת ובלב שלם) עבור כל החטאים: משא"כ עזיבת החטא (גמירת הלב שלא לעשות חטא זה עוד) וכש"כ חרטה על העבר — ה"ה על כל חטא בפ"ע.

33) רמב"ם שם ה"ב. — נת' בארוכה בשיחת פורים תשמ"ו.

34) ראה ספר המצות להצ"צ מצות וידוי ותשובה פ"א.

„נכנס" בו, על ידי עשיית חטא זה, ורק אז נתכפר עונו, כי כל זמן שרע זה עדיין בו, אא"פ שיומחל לו החטא [ועפ"ז מבאר רבינו הזקן (באגרת התשובה[35]) הטעם שאם עבר על מל"ת תשובה תולה ויוה"כ מכפר[36] — כי התשובה לחוד אין בכחה לטהר הנפש לגמרי מהחטא, ולכך אין כפרה עד יוה"כ שמטהר את בנ"י, כמ"ש[37] „וכפר על הקודש מטומאות בנ"י ומפשעיהם . . לפני ה' תטהרו"].

ומעתה יש לחקור בהא שהעובר על ל"ת בשוגג חייב חטאת (ולא מספיקה תשובה לחוד כעובר על עשה) — בשביל איזה פרט וענין (משני ענינים אלה) זקוקים להקרבן:

א) בשביל טהרת הנפש[38] — דכשם ש־ל"ת (במזיד*[38]) חלוקה מעשה לענין כפ־רה בזמן הזה[39], שבל"ת צריכים ליוה"כ לטהר נפשו מהרע שנדבק בה על ידי מעשה העבירה ולא די בתשובה לחוד [משא"כ בביטול עשה, שכל ענינו הוא רק זה ש„מרד במלכותו ית' ולא עשה מאמר המלך"[40], הרי ע"י התשובה לחוד — שמקבל ע"ע עול מלכות שמים ועול מצות — מוחלין לו מיד] — כך הוא בשוגג (בזמן הבית), שהצורך בהקרבן הוא כדי לקנח ולטהר את הנפש מהחטא שנדבק בה על ידי מעשה העבירה.

ב) מפני שאין גמירת לבו של האדם „שלא יעשהו עוד" מתקבלת אצל הקב"ה אלא כאשר מביא גם קרבן. וכפשטות משמעות המשל הנ"ל, שדימו הבאת חטאת לריצוי המלך על ידי פרקליט, ש־אין זה שייך להעברת הרע מנפש החו־טא, אלא לריצוי המלך. כלומר: אף שה־אדם גמר בלבו בלב שלם „שלא יעשהו עוד" ושוב אין עליו שם רשע[41] — מ"מ אין הקב"ה מוחל לו העונש עד שיביא קרבן, בדוגמת ריצוי המלך ע"י פרקליט.

והא שבביטול מ"ע אין צורך בקרבן שתתקבל גמירת לבו ושיומחל לו העונש — היינו מפני שהמרידה במלך היתה רק על ידי שב ואל תעשה*[41], ולכן מספיקה תשובה לחוד (הקבלה בלב שלא למרוד עוד במלכותו ית' כו') שיומחל לו חטאו; משא"כ בל"ת, שהמרידה היתה על ידי מעשה*[41], לא מספיקה הקבלה בלב[42] „שלא יעשהו עוד", אלא צריך גם הבאת קרבן[43].

---

35) רפ"א.

36) יומא פו, א. רמב"ם שבהערה 25.

37) אחרי טז, טז. שם, ל.

38) וכן משמע ברמב"ן פרשתנו (ד, ב).

*38) ראה חסדי דוד לתוספתא יומא פ"ד, ט.

39) כי ד' חלוקי כפרה הם בזמן הזה (ראה רמב"ם הל' תשובה פ"א ה"ג־ד ובלח"מ שם).

40) ל' אדה"ז אגה"ת שם.

41) ראה בארוכה לקו"ש חי"ז ע' 197 ואילך (וש"נ), שע"י עזיבת החטא בלבד נעשה איש כשר אף אם עדיין לא נתכפר לו עונו. ע"ש.

*41) ראה חדא"ג מהרש"א יומא פו, א ד"ה עבר על עשה.

42) להעיר מתורת העולה (להרמ"א) ח"ב ספ"א — הטעם הי"ב (מהרלב"ג) על קרבנות: רצה השי"ת שיהי' עם התשובה הקרבת הקרבן כדי שיתישב יותר בלב החוטא שכבר נתכפר לו אותו החטא כי לא יצוייר אצל המון האנשים שיהי' האדם רשע ואח"כ יתנקה מרשעו בתשובתו בלבבו בזולת מעשה כלל ולזה צוה השם יתעלה שיעשה אלו הקרבנות כו'. ע"ש.

43) וראה בית אלקים (להמבי"ט) שער התשובה ספ"ב — שהטעם שבזמן המקדש אין כפרה לשוגג בלי קרבן (אף שבזמן שאין ביהמ"ק קיים יש כפרה בלי קרבן) — הוא מפני שחטא בזמן המקדש הוא חמור יותר, כי „מעיז פנים נגד השכינה . . דמיון העבד העובר על דברי האדון בפניו". ומשמע לכאורה, שהצורך בקרבן הוא לכפר על המרידה (היתירה) נגד ה'.

[אבל לענין קינוח לכלוך החטא י"ל שאין צורך בקרבן חטאת, דכיון שעבר רק בשוגג, אין הלכלוך גדול כ"כ ויכול להעביר רע זה על ידי תשובה לחוד (משא"כ במזיד שצריך ליוה"כ, כנ"ל)].

ד. ויש לומר, שבזה מחולקות שתי הגירסאות הנ"ל ברמב"ם:

להגירסא „אם הביא כפר" — שהקרבן שהפריש על חלב שאכל אמש יכול ל־כפר (בדיעבד) על החלב שאכל היום — כפרת החטאת שייכת לריצוי המלך, שתתקבל אצלו גמירת לבו של האדם „שלא יעשהו עוד". דכיון שמדובר באו־תו מין חטא (אכילת חלב), והרי הקבלה היא „שלא יעשהו עוד" (ובפרט אם הוא באופן ש„יעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם", באיזה מצב שיהי') — א"כ נמצא, שה"ה קבלה אחת ושווה („שלא יעשהו עוד") עבור כל ה־פעמים שעבר על חטא זה[44], ולכן גם הריצוי הנפעל על ידי הקרבן על מין חטא זה הוא שווה בכל פעם ופעם.

ואע"פ שצריך להביא קרבן בפ"ע „על כל פעם ופעם" (אם לא היו בהעלם אחד) — ואין חטאת אחת מכפרת על כמה מל"ת (שלא נעשו בהעלם אחד) — ה"ז מפני שאינו דומה מצב האדם וה־מקום וכו' בכל פעם ופעם [שלכן תשובה שלימה היא באותו מקום וכו'[45] — כי זה שאינו עובר על עבירה זו במצב אחד אינה הוכחה שלא יעשהו במצב אחר] — ולכן צריך תשובה וקבלה בפ"ע על כל פעם ופעם (בהתאם למצב האדם והמקום וכו' שבפעם זו), ובדרך ממילא צריך גם קרבן בפ"ע, כי עזיבת החטא פירושה עזיבת מעשה חטא (גם) באופן זה שנעשה אז:

אבל בדיעבד מועיל הקרבן שהפריש על חלב שאכל אמש לכפר על חלב ש־אכל היום — כי סו"ס אין כאן עקירת שם קרבן מחטא לחטא, כיון שתוכן הקרבן (קבלת האדם שלא יעשה חטא זה — בכלל) שווה ממש בשתי הפעמים.

משא"כ להגירסא „אם הביא לא כפר", כפרת חטאת שייכת לטהרת הרע שעל ידי מעשה החטא, שבזה כל מעשה של חטא הו"ע בפ"ע, כי בכל מעשה חטא „נכנס" עוד רע בנפשו[46] וצריך פעולה בפ"ע להוציא את הרע של כל פעם ו־פעם[47]. ולכן הקרבן שהפריש על חלב שאכל אמש אינו יכול לכפר על אכילת חלב של יום זה.

ה. ויש להוסיף ביאור בזה ע"ד ה־חסידות — ובהקדם דיוק הלשון „חלב שאכל אמש . . חלב שאכל היום", דלכ־אורה כאן לא נוגע חילוק הימים אלא חילוקי הפעמים, שהקרבן שהפריש על פעם הא' שאכל חלב לא יביאנה על פעם הב' שאכל חלב[48]. ומהו הדיוק „אמש . . היום"?

---

44) ע"ד הנ"ל סעיף ב לענין עולה, אלא ששם שייכת לקבלת עול מלכות שנכללת בזה כל מ"ע ומל"ת, ואילו בחטאת ששייכת לגמירת הלב בשייכות לחטא זה, נכללות רק כל הפעמים שעבר על חטא זה.

45) יומא פו, ב. רמב"ם הל' תשובה רפ"ב. — וזהו העילוי כאשר התשובה היא באופן ד„יעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם".

46) ראה אגה"ת פ"ז (צז, ב): ואפילו בכפילת חטא אחד פעמים רבות מאד.

47) וראה לקו"ש חי"ט (ע' 395 ואילך. לקו"ש ביאורים בלקוטי לוי"צ על אגה"ת (קה"ת, תשנ"ב) ע' 6 ואילך) החילוקים בזה — באיזה ענין נתוסף הרע ע"י כל פעם ופעם ובאיזה לא. ע"ש.

48) ובר' עזריאל (שבהערה 8) „או על הדם שני' . . מן החלב על החלב יתכפר על השני'" — אף שבמשנה כריתות (כז, ב) הלשון „אמש . . היום".

ויש לבאר זה (בפנימיות הענינים), ע"פ דברי הזהר[49] בפירוש הכתוב[50] "ו־אברהם זקן בא בימים", ש"ימים" קאי על לבושי המצות (שעל ידי עשיית מצוה נברא לבוש שעל ידו תוכל הנשמה ליהנות מזיו השכינה בעוה"ב), ו"בא ב־ימים" פירושו שכל ה"לבושים" של אב־רהם אבינו היו אצלו בשלימות, שלא הי' חסר אצלו אפילו לבושא חדא.

ומבואר בזה, שאין כוונת הזהר להו־ציא את הענין ד"ימים" מידי פשוטו, אלא שלבושי המצות שייכים גם ל"ימים" כ־פשוטם[51]. כי לכל יום ויום של ימי ה־אדם יש "לבושים" השייכים ליום זה דוקא, וכדי להשיג לבושים אלו צריך שיום זה יהי' "ממולא" בעשיית מצוות.

[וי"ל שמטעם זה הזהיר הבעש"ט[52] "לא יניח שום יום מעשיית מצוה", ד־הייגו, גם באם יוכל להשלים למחר מה שהחסיר היום באופן שלא יחסר ממספר הכולל של המצוות – מ"מ, כיון שחסר לו יומא חדא, חסר לו הלבוש השייך ליום זה דוקא][53].

ועפ"ז יובן דיוק הלשון "הפריש חטאתו על חלב שאכל אמש לא יביאנה על חלב שאכל היום" – כי עיקר ה־התחלקות בין שתי האכילות, שמשום כך יש להביא קרבן בפ"ע על כל אכילה ואכילה, היא מצד חילוק הימים, שהוא חילוק בה"לבוש".

כלומר: מצד ה"אור" ותוכן הפעולה – הרי הוא בשווה בשתי האכילות, ואין טעם כ"כ לחלק ביניהן שקרבן הראשון לא יוכל להיות עולה לו על האכילה השנית: אלא עיקר השאלה היא מפני חילוק הימים, דכיון שבכל יום משתנה ה"לבוש", ונמצא, שכל אכילת חלב שיי־כת לתיקון "לבוש" אחר, ולכן לכתחילה לכו"ע לא יביא של אמש על אכילת היום.

אמנם היות שסו"ס אין החילוק אלא ב"לבוש", אבל בנוגע להאור והתוכן הרי הוא שווה ממש בשתיהם – לכן ס"ל (לגירסא אחת), שבדיעבד, אם הביא – כפר.

(משיחת ש"פ עקב, כ"ף מנ"א, תשמ"ז)

---

49) ח"א רכד, א. וראה שם קכט, א.

50) ח"ש כד, א. וראה תו"א שם (טז, א). משפטים (עו, ג. עט, ב).

51) ראה תו"א משפטים שם. ועוד. וראה בכ"ז לקו"ש ח"כ ע' 315 ואילך (סה"מ – מלוקט ח"א ע' רפט ואילך) וש"נ.

52) צוואת הריב"ש בתחלתה.

53) ראה בביאור טעם הענין – לקו"ש שם ע' 321 (סה"מ שם ע' רצה) וש"נ.